

Gunn, S., Janse, A., *The court as a stage. England and the Low Countries in the later Middle Ages* (Woodbridge: The Boydell press, 2006, 206 blz., £45,-, ISBN 1 84383 191 0).

‘A stage’, het toneel, is een gelukkige metafoor voor de beschrijving en analyse van het bedrijf van vorstelijke hoven. Daarmee zegt men zowel iets over de verhouding tussen de actoren, het ‘spel’ van vorsten en hovelingen onderling, als over het schouwspel, de perceptie en receptie van het hoofdstuk door een publiek op bepaalde of onbepaalde, gewilde of ongewilde afstand. In deze door Steven Gunn en Antheun Janse nauwkeurig geredigeerde bundel komen beide aspecten van spel en keerspel in het Engeland en de Lage Landen van de vijftiende en zestiende eeuw goed tot hun recht, zij het met grotere wetenschappelijke ernst dan Johan Huizinga in zijn *Homo ludens* spelers in het algemeen toeschrijft. Is het zo dat in het werk van Huizinga of Richard Vaughan doorgaans verwezen wordt naar de bronnen of hun directe interpretaties, in deze bundel wordt overwegend geciteerd uit de geleerde werken *over* bronnen en uit de ‘geleerdheidsgeschiedenis’ *met betrekking tot* de hoven van de betreffende periode. Hiermee wordt de wetenschappelijke toetsbaarheid van het gestelde uiteraard vergroot, maar tegelijk maakt het creatieve spel van de geleerde plaats voor de technische expertise van de moderne wetenschapsbeoefenaar. Paradoxaal wordt aldus de scholastieke methode, waarin vrijwel alle invloedrijke ambtenaren van het Bourgondische hof – bijvoorbeeld de kanselier Hugonet – en vele andere hovelingen – zoals de bisschoppen Chevrot of Fillastre – waren opgeleid, in het wetenschappelijke bedrijf van vandaag in het algemeen en meer specifiek in deze verzameling serieuzer genomen dan toen. Daarvoor valt ook wel iets te zeggen: immers, als Hugonet zich had gehouden aan zijn technisch-juridische, geleerde expertise en hij geen uitwerking had gegeven aan de creativiteit van Karel de Stoute en hemzelf met betrekking tot een nieuwe staatsvorm voor de Bourgondische bezittingen, had hij niet z’n kop verloren op het schavot te Gent (1477). Juist ook een spel kan gaan over meer dan de knikkers en het kan ernstige gevolgen hebben. Hoe serieus ook, deze bundel verschaft de wetenschapper groot plezier en vermeerdering van kennis. In dertien bijdragen wordt het openbare functioneren van de hoven van de Lage Landen en van Engeland in de late middeleeuwen voor het voetlicht gebracht (hoofdstukken werden geleverd door Malcolm Vale, C.D. Fletcher, Antheun Janse, Hanno Wijsman, Mario Damen, Hanno Brand, Peter Stabel, D.A.L. Morgan, Steven Gunn, David Grummit, Hans Cools, Andrew Boyle en Jeroen Duindam).

Alle auteurs maken expliciet of impliciet gebruik van de toneel-metafoor, zoals ook betaamt in een bundel met deze titel. Maar Jeroen Duindam (‘Court Life in Early Modern Vienna and Versailles: Discourse versus Practice’) neemt in een glashelder essay daarvan afstand: de publieksdimensie, zo schrijft hij, is vaak opgevat als het equivalent van het leven van het hof. Hierbij is er te weinig aandacht gegeven aan het interne functioneren van het hof, aan de taakverdeling van de hofhouding enz., enz. De vraag die hij probeert te

beantwoorden is of er iets ‘in the day-to-day reality of court life’ is terug te vinden van de (ideële) regels voor het leven aan het hof, veelal afgeleid van het Bourgondische ceremonieel. Na een scherpe analyse komt hij met een oxymoronische conclusie: ‘It makes sense to see the court as a stage, as a public venue where power and interdependence of ruler and noble elites were proudly paraded. Studying the texts most closely connected to the *mise-en-scène* of court life, however, renders this façade altogether less imposing. [...] The court was never an ‘ongoing spectacle’, and court life was far less static and orderly than we have imagined.’(194) In het stuk waarmee dit boek opent maakte Malcolm Vale (‘Ritual, Ceremony and the ‘Civilising Process’: The role of the Court, c.1270-1400’) met aanhaling van Duindams studie *Myths of Power: Norbert Elias and the Early Modern European Court* (1995) al gehakt van de gedachte dat het hof het belangrijkste mechanisme was van het ‘beschavingsproces’ en een voorbeeld – toneelmatig of niet – voor de stedelijke samenleving, in ieder geval voor de Iberische landen. Hij doet dit door te kijken naar de geschiedenis van hoofse rituelen en ceremonies die teruggaan op de Mallorcaanse *Leges palatinae*. Hij concludeert dat in Noord Europa ‘the royal and princely court may have established norms of behaviour’ (27) maar dat dit allesbehalve het geval is in het zuiden. De uiteenzettingen van Duindam en Vale relativeren de titel van de bundel, maar gelukkig voor hun medeschrijvers ondermijnen zij die niet als heuristisch instrument.

De overige elf opstellen kunnen hier niet besproken worden. Stuk voor stuk zijn zij zeer de moeite van het bestuderen waard. Geschreven wordt over: *luxuria* aan Engelse en Franse hoven, het toernooi gezien vanuit de kampvechters en de toeschouwers, kunstpatronage, de verhouding en de integratie van Holland en Zeeland tot ‘de Bourgondische Staat’, benoemingsstrategieën aan het hof van Filips de Goede, en het nuttigheidsprincipe in de verhouding tussen hof en stad, *mémoires* en de ontwikkeling van zelfbewustzijn van en aan het hof. Steven Gunn schreeft een fraaie studie over het hof van Hendrik VII in het licht van de toneelmetafoor; de sluitende hoofdstukken gaan over oorlog en het hof in Engeland, het hof tussen Karel de Stoute en Filips II als een militaire institutie, en, tenslotte, over machtsuitoefening en cultureel leven aan het hof van de earl of Arundel, 1512-1580.

Arjo Vanderjagt

Niet, J. de, *Ziekentroosters op de pastorale markt 1550-1880* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2006, Rotterdam: Erasmus Publishing, 2006, 291 blz., €27,50, ISBN 90 5235 184 8).

In de geschiedschrijving van het protestantse pastoraat en meer in het algemeen die van het protestants kerkelijk leven is de aandacht vooral uitgegaan naar de predikant. Daaronder bestond echter nog een groot aantal lagere kerkelijke ambten zoals dat van catechiseermeester of -meesteres, stoelenzetster, togadrager, consistoriebediende, voorlezer, voorzanger en krankenbezoeker of ziekentrooster. Over dit laatste aan het eind van de negentiende eeuw verdwenen ambt handelt het proefschrift van Johan de Niet (promotor prof. dr. Willem Frijhoff, begeleider prof. dr. F. van Lieburg). Als theoretische ondergrond fungeerde naar analogie van de medische geschiedenis het begrip ‘pastorale markt’. De Niet ziet dit begrip evenals trouwens Frijhoff al eerder deed voor de medische markt als een metafoor en niet als een markt zoals economen die beschrijven. Voor de pastorale markt geldt in nog sterkere mate dan voor de medische markt dat er weinig samenhang is tussen concurrentieverhoudingen en prijsontwikkeling. De keuzes die gelovigen maken worden sterk bepaald door de culturele bagage die ze meedragen en door de institutionele inbedding van de aangeboden pastorale diensten. De mogelijkheden om deze markt te betreden waren veel beperkter dan bij de medische markt. Immers, alle aanbieders van deze zorg waren in dienst van de overheid of een kerkgenootschap. Men zou mijns inziens ook kunnen spreken van een onvolmaakte, door instituties gereguleerde markt waar de vragers naar zorg veel minder keus hadden dan op andere markten.

Aangezien de functie van ziekentrooster in de Hervormde Kerk pas in 1816 landelijk werd geregeld, moest De Niet voor de periode daarvoor veel onderzoek doen in locale archieven. Hij deed dit voor drie steden: Amsterdam, verreweg de grootste stad van de Republiek en later Nederland, Leiden, een grote stad in Holland die in de achttiende eeuw sterk achteruit ging en veel armen telde, en Deventer, een middelgrote stad met een nagenoeg statische economie. Hoofdbron waren de acta van de kerkenraad van de gereformeerde gemeenten, de resolutieboeken van de stadsbesturen en de rekeningen van de geconfisqueerde geestelijke goederen, waaruit tot ca. 1800 vaak de salarissen van de ziekentrooster werden betaald. Al lezend verzamelde de onderzoeker gegevens over 244 bedienaars van dit ambt (Amsterdam 154; Leiden 64 en Deventer 26).

Enkele malen kijkt De Niet over de heg naar andere kerken, zoals naar de lutheranen waar ook ziekentroosters werkzaam waren of naar de katholieke kerk waar kloppen of geestelijke dochters dit werk deden. In de gereformeerde kerk werd rond 1600 enkele malen melding gemaakt van vrouwelijke ziekenbezoekers, diaconessen genaamd, maar dit zette niet door. Een voorstel van de Amsterdamse vrijzinnige predikant P. H. Hugenholtz in 1871 om vrouwelijke krankenbezoekers te benoemen haalde het ook al niet. De gereformeerde kerk bleef tot diep in de twintigste eeuw een organisatie van mannen, maar onder